

MARTIN FLOSMAN

PADRE A REBE

TRAUMATA
VÁLKY

VOJENŠTÍ DUCHOVNÍ
ČESKOSLOVENSKÉ
ZAHRANIČNÍ
ARMÁDY U TOBRUKU
A DUNKERQUE

E

EPOCHA

FRANK

MARTIN FLOSMAN

**PADRE
A REBE**

MA
A
A
A

VA
VA
VA

RE
RE
RE

TRAUMATA VÁLKY

Edice představuje nové pohledy na vojenské konflikty, jejichž traumatizující dopad lze sledovat i desítky let po jejich ukončení. Příběhy aktérů, svědků, obětí i zločinců zrcadlí hluboké společenské otřesy, které zejména Evropě přinesla válka. Odborně pojaté publikace se zabývají také každodenním životem „malých“ jednotlivců stížených válkou, a to na pozadí přelomových událostí starého kontinentu.

MARTIN FLOSMAN

PADRE A REBE

VOJENŠTÍ DUCHOVNÍ
ČESKOSLOVENSKÉ
ZAHRANIČNÍ ARMÁDY
U TOBRUKU A DUNKERQUE

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Copyright © Martin Flosman, 2015
Cover © Karel Kárász, 2015
Czech Edition © Nakladatelství Epoque, 2015

ISBN 978-80-7425-260-0

Obsah

Předmluva	11
Úvodem	15
STUDIJNÍ ČÁST	17
I. Duchovní služba v československé zahraniční armádě	18
1. československá divize ve Francii	21
Československé vojenské jednotky na Středním východě	42
Československá brigáda ve Velké Británii	55
Československá samostatná obrněná brigáda u Dunkerque	83
II. František Petružela	90
III. Hanuš Rebenwurz – Rezek	118
EDIČNÍ ČÁST	149
I. Deník Františka Petružely	150
II. Deník Hanuše Rebenwurzela	201
Přílohy	268
Ediční poznámka	276
Prameny a literatura	282
Archivy	282
Literatura	283
Články a studie	284
Zdroje vyobrazení	285
Jmenný rejstřík	286

Motto

*J*e samozřejmé, že úlohou armády není a ani z principu nemůže být duchovní a morální obnova společnosti. Úloha armády v demokratickém státě spočívá v obraně svobody státní i občanské, v hájení základních hodnot, na nichž je demokracie postavena. Vojáci musí být tedy především občany, kteří si jsou vědomi mravního původu těchto hodnot. Skutečná svoboda totiž předpokládá sebevědomou, bohatě strukturovanou občanskou společnost a občana, vědomého si své zodpovědnosti a ochotného svou svobodu i bránit.

Ve vojsku však působí lidé, kteří jsou – ať již jsou to velitelé či řadoví vojáci – postiženi devastací morálních hodnot ve stejné míře jako celá společnost.

Církev jsou jedním z tradičních nositelů morálního poselství. Tato jejich úloha prostupuje celou společnost. Chtějí-li svému nároku dostát, nemohou církev vynechat ani armádu, která je její součástí. Ani ona není proto ušetřena obecných nešvarů, zneužívání moci, projevů rasizmu, národnostní i názorové intolerance, nedostatku citu. Budou-li představitelé církví spolu s ostatními schopni napomoci k odstranění těchto jevů, nebudou zbyteční. A budou samozřejmě ještě prospěšnější, budou-li navíc schopni naslouchat a pomoci při řešení nesčetných individuálních problémů a dilemat, které s sebou nese služba v armádě, tj. organismu budovaném přece jenom na základě odlišných principů, než běžná společnost civilní.

Doufám však, že lidská zodpovědnost s pomocí Boží způsobí, aby ve světě ubylo těch, kteří podléhají pokušení ohrožovat svobodu druhých se zbraní v ruce. Ve válkách totiž musí duchovní plnit povinnosti nepoměrně smutnější.

Václav Havel

Předmluva

Jen z doslechu jsem o tobě slyšel,
teď však jsem tě spatřil vlastním okem
(Jób 42, 4)

Když se na mne kolega Martin Flosman obrátil s otázkou, zda bych nenapsal úvod k jeho knize o vojenských kaplanech v československém západním odboji za dob druhé světové války, zakusil jsem pocity více než smíšené. V první řadě jsem byl velmi poctěn a potěšen, že si na mne můj bývalý student z KTF UK v Praze po tolika letech s důvěrou vzpomněl. Zároveň na mne dolehla tíže obav, zda z tohoto úkolu dokážu vyjít se ctí, protože píšeme-li o vojácích, kteří nasazovali své životy a mnohdy o ně také přišli, není dovoleno cokoli předstírat a schovávat se za otrěpané patetické fráze. Stejně jako jejich život byl opravdový až po okraj, tak ten, kdo o nich píše, musí přestat být jen vnějším pozorovatelem a pokusit se o empatické porozumění jejich údělu. Nu a takové naprosto neakademické psaní se neobejde bez toho, že bychom na pomyslnou misku vah vložili celé své srdce. Podle mého soudu by si lidé, o nichž hovoří tato kniha, zaslouhovali, aby k jejich osudům s podobným laděním přistupovali i čtenáři následujících stránek. Když jsem knihu s velkým zájmem a taky pohnutím pročetl, dolehla na mne ještě větší tíže, neboť jsem si uvědomoval, že stojím před nesmírným tajemstvím oděným do propocené, zablácené a možná i potrhané uniformy strohého vojenského života v dobách nad pomyslení svízelných, v dobách, kdy se rozhodovalo o mé i naší přítomnosti.

Jak člověk stárne, zakouší, že minulost rozhodně není něco uzavřeného, za čím by se dala udělat pomyslná tlustá čára. Ano, o dějiny můžeme nedbat, můžeme na ně zapomínat, dokonce se někdy záměrně deformují, ale to neznamená, že by tím samým přestaly být hlubinou naší

přítomnosti a že by vytrvale nespoluutvářely naše osudy a výrazně tak neovlivňovaly osobnost každého z nás. Mělo by tudíž být pochopitelné, že je pro nás neskonale výhodnější, když tuto namnoze skrytou hlubinu přítomnosti uchopujeme s úctou, která je v posledku projevem naší sebeúcty, když jsme ochotni se s mnohým z toho minulého vyrovnávat, zpracovávat to, nechávat se tím poučit, oslovit a nikoli v poslední řadě rovněž inspirovat. Právě v tom spočívá skutečná moudrost, která dokáže zodpovědně otevírat dveře budoucnosti vycházející nejen z našeho teď, nýbrž i z našeho včera.

V útlých dětských letech pro mne byla druhá světová válka poměrně vzdálenou minulostí, i když jsem o ní slyšel snad každý den. Navíc ve mně s přibývajícimi lety velmi záhy začal narůstat odpor k různým komunistickým režimem zneužívaným oslavám slavných vítězství. Pamatuji se však velmi dobře, jak hluboce na mne zapůsobil film „*Atentát*“. Náš tehdejší poctivý venkovský učitel s ještě prvorepublikovým puncem, jmenoval se Lukavský, po společné návštěvě kina odvážně celé třídě vykládal, že nebyl jenom východní odboj, ale také hrdinové, kteří bojovali na Západě. Je jasné, že zejména my kluci jsme se pak doma vyptávali, jak to tenkrát doopravdy bylo. No a já třeba viděl tatínka s orosenýma očima, když mi vzrušeně vypravoval o nespravedlnostech spáchaných komunistickým režimem na lidech ze západního odboje a hlavně na našich slavných letcích, kteří bojovali v Británii. Taky hned dodal, že se o tom nesmí mluvit. O nějaký rok později se cosi podobného opakovalo s vynikajícím filmem „*Nebeští jezdci*“, který vznikl v době, kdy se to rudým už notně vymykalo z rukou. Nebudu skrývat, že i dneska mi při sledování těchto i jiných filmů s obdobnou tematikou vyhrkávají slzy do očí jednak proto, že tomu všemu rozumím asi o něco víc než tenkrát jako chlapec, jednak proto, že to pro mne už vůbec není vzdálená, nýbrž spíše velmi blízká minulost. Každý jsme postižený svým povoláním, což platí i o mně, a tak se za ty kluky v uniformách jako katolický kněz spontánně přimlouvám u Hospodina, protože bych jim všem strašně moc přál, aby po těch hrůzách byli v nebi.

A možná právě tenhle vnitřní prožitek by mohl být pomyslnou vstupní branou k porozumění tomu, co je vlastně hlavním posláním vojenského

kaplana. Ano, vojna není kojná. Ovšem voják není pouze stroj, který se za velkého křiku dává do pomalého pohybu, jak říkával, či spíše vykřikoval s oblibou můj velitel v době základní vojenské služby, nýbrž taky člověk, který má srdce a svědomí, o něž je třeba mužně pečovat. Vzájemná solidarita těch, kdo jsou vystaveni těžkým válečným zkouškám, má nevyhnutelně také určitý duchovní rozměr. Tohle všechno vojenští kaplani dobře vědí. Vědí, že jsou znamením dobrotivě a chápavě Boží přítomnosti tam, kde se mnohým zdá, jako by Hospodin byl naprosto nepřítomný. Není snad povzdech: „*Kdyby byl Bůh, pak by tohle nemohl nikdy dopustit,*“ velmi častým ospravedlněním zatemnění víry v Něho a rovněž ve smysluplnost naší existence?

Křesťanští vojenští kaplani, podobně jako ti nemocniční, dobře vědí, že naplňují Ježíšovo slovo, abychom za druhými doopravdy šli (Mt 28, 19), a to zejména tam, kde bratři čelí největším obtížím. Vědí, že jsou služebníky Mistra, který přišel proto, abychom měli život v plnosti (Jan 10, 10b). Vědí, že jejich slovo má smysl jedině tehdy, když na sebe budou brát břemena těch, k nimž jsou poslání (Gal 6, 2), když budou nasazovat svůj život spolu s nimi. A to všechno se děje nevtíravě jako pokorná nabídka, neboť je nutno brát ohled na svobodu svědomí každého svěřeného. Po pravdě řečeno, židovský vojenský duchovní sice nebude hovořit o Ježíšovi, nicméně jeho služebné naladění se od toho křesťanského zase tak moc lišit nebude. Nu a právě díky tomuto postoji, který je tváří v tvář mystériu zla, utrpení, osamocení, frustrace, bolesti, nesmyslného umírání hluboce pokorný, pak může každý voják zakusit to, co v nejzazší propastnosti své trýzně prožívá pradávný i dnešní Jób, který říká Hospodinu: „*Jen z doslechu jsem o tobě slýchal, teď však jsem tě spatřil vlastním okem*“ (Jób 42, 4).

*Prof. Ctirad V. Pospíšil, Th.D.
vyučující teologie na KTF UK, HTF UK a CMTF UPOL*

Úvodem

Kniha *Padre a Rebe*, která se právě dostává čtenáři do rukou, je příspěvkem k dějinám vojenské duchovní služby, jíž bylo v našem prostředí věnováno dosud jen málo pozornosti. Přitom v letech 1918–1950 tvořila integrální součást československé armády, předtím i armády rakouské, a je tím také součástí našich vojenských, církevních a národních dějin.

Problematikou jsem se začal hlouběji zabývat od roku 1999, kdy jsem měl možnost seznámit se s pozůstalostí P. Hugo Vaníčka, v letech 1939–1945 jednoho z duchovních československé zahraniční armády, v té době nezpracovanou a téměř neznámou. V průběhu let jsem se k ní vrátil, a tak postupně odkrýval životní příběh tohoto pozoruhodného kněze. Výsledkem mého bádání byla diplomové práce z církevních dějin na téma *Mjr. Hugo Vaníček – portrét vojáka a kněze*, kterou jsem v roce 2009 obhájil na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V rámci své nynější pracovní a studijní činnosti se věnuji také dalším českým duchovním, kteří do roku 1950 působili jako vojenští kaplani v rakouské, československé meziválečné, zahraniční i poválečné armádě.

Základ předkládané publikace tvoří v její druhé části odborná edice autentických a dosud neznámých a nevyužitých dobových materiálů. Jsou jimi osobní deníky, které si vedli duchovní František Petružela a Hanuš Rezek přímo na frontě. Pro zasazení editovaných textů do náležitého dobového kontextu, hlubší seznámení s celou problematikou a orientaci v ní je první polovina knihy tvořena studijní částí.

V první části je nastíněna organizace a působení vojenské duchovní služby v letech 1939–1945, ale jsou zde také stručně představeny jednotlivé osobnosti a uvedeny základní informace o zahraničním odboji a o bojových akcích československých zahraničních jednotek. Na ni navazují podrobné životopisy obou hlavních aktérů. Ty seznamují čtenáře s životními osudy dvou vojenských duchovních a autorů editovaných deníků.

Z hlediska pracovního postupu byla při vzniku publikace aplikována metoda biografická, metoda induktivní a metoda přímá – kritika archivních pramenů. Základem druhé části byly logicky prameny osobní povahy. Snahou autora bylo údaje v nich obsažené ověřovat v jiných zdrojích, popřípadě je v připojených poznámkách doplnit nebo uvést do náležitých souvislostí. V první části našly své uplatnění také prameny institucionální povahy.

Celý text má na příkladu osudů konkrétních osob především ukázat poslání a úkoly vojenských duchovních, ale také jejich přínos a význam. Konali bohoslužby, slavili svátosti, distribuovali náboženské i jiné tiskoviny a vedli nejen duchovní rozhovory. Mladým mužům a všem vojákům bez rozdílu, kteří se ocitli mimo domov, někteří z nich často poprvé, pomáhali vyrovnávat se se steskem a vytvářeli jim jakýsi „*domov mimo domov*.“ Snažili se je zabavit v čase volna, pomáhali navazovat kontakty s místními komunitami a organizovali pomoc. Při pastoračních návštěvách rozdávali dárky, doručovali dopisy a snažili se je povzbudit. Během bojových akcí docházeli do předních postavení a navštěvovali mužstvo na stanovištích, neboť si uvědomovali, že strach vojáků o vlastní život roste s každým krokem k první linii.

Úmyslem a záměrem práce bylo nejen seznámit zájemce o vojenské dějiny s tímto dosud opomíjeným tématem, ale také splatit část dluhu, který máme vůči těmto duchovním a všem příslušníkům západního odboje a vzdát jim čest. Ta jim právem patří, přestože o ni se je snažil minulý režim připravit jen proto, že se v boji proti společnému nepříteli ocitli na „*nesprávné*“ světové straně.

Martin Flosman

Studijní část

I.

Duchovní služba v československé zahraniční armádě

Dvakrát v klíčových okamžicích světové historie i v dějinách naší země sehráli ve 20. století důležitou roli vojáci, kteří bojovali daleko za hranicemi své vlasti. V období první světové války se z krajanů žijících v zahraničí a ze zajatců rakousko-uherské armády začaly formovat čs. legie, které měly velký význam pro uznání nově se rodícího státu mocnostmi Dohody.

Po vypuknutí druhé světové války čs. zahraniční rezistence, která se podřídlila politickému vedení Edvarda Beneše, usilovala po zkušenostech z protirakouského odboje o mezinárodní uznání své exilové politické reprezentace a o vybudování vlastních vojenských jednotek na území spojenců v rámci protihitlerovské koalice. Do čs. zahraniční armády se hlásili, byli mobilizováni nebo přijímáni pomnichovští a pobřežnoví emigranti, političtí uprchlíci a rasově pronásledovaní, dále ti, které válka zastihla za hranicemi na studiích nebo za prací. Nechyběli ani krajané – starousedlíci. Ve svém středu měli duchovní otce, kteří jim pomáhali nést nesmírné břemeno války.

„Také katoličtí kněží, bohoslovci a řeholníci, tak jako ostatní, považovali za svou vlasteneckou povinnost přispět všemi svými silami k osvobození své vlasti. Byli to většinou ti, kteří působili nebo studovali v západních nebo koloniálních zemích, a i když to nebyla tak početná skupina, vykonala veliké množství dobré a poctivé práce. Všude, kde byli postaveni buď jako vojenští duchovní nebo řadoví vojáci, svým postojem dokázali, že vždy a všude jdou ruku v ruce s naším lidem, a to za všech okolností, jak v domácím odboji a koncentračních táborech, tak i ve vojenských útvarcích a na frontách. Proto tento jejich postoj v tak pohnutých dobách nesmí býti nikdy zapomenut.“¹

¹ Národní archiv Praha (dále NA Praha), fond ÚV SPB, k. Vzpomínky, Eduard

Přitom použije-li někdo v našem typicky českém prostředí sousloví „*polní kurát*“ či „*vojenský duchovní*“, většinou běžné populace se pravděpodobně vybaví feldkurát Katz ze známého Haškova románu. Byli však čeští vojenští duchovní skutečně takoví? Většina našich vojenských kaplanů se této literární karikatuře pravého kněžství i opravdového lidství nepodobala ani v nejmenším. Byli to stateční mužové a obětaví kněží, kteří dobře cítili, že vojáci se v čase světové války nacházejí v krajní životní situaci, v ohrožení života a často tváří v tvář smrti. Že v bojích proti nacistickému zlu a nenávisti jsou svědky nezměrných bolestí a utrpení, ať na jedné či na druhé straně.

Jejich prací nebylo věnovat se pouze pastoraci, tedy uvádět do souladu uspokojování náboženských potřeb vojenských osob se specifickým prostředím armády,² usnadnit tak vojákům plnění náboženských povinností v době služby a zajistit jim tím podmínky pro jejich náboženský život v rámci ozbrojených sil. Věděli dobře, že jejich posláním v době války je být nablízku všem vojákům bez ohledu na víru nebo vyznání, doprovázet je v mezních okamžicích jejich života radou, pomocí a útěchou a také se modlit a prosit za všechny, kteří v bojích nasazovali své životy a kteří jim byli svěření.

Mimo vlastní duchovní služby se často uplatnili také jako osvětoví důstojníci, redaktoři časopisů nebo vedoucí vojenských zátiší a pečovali tak o vojáky nejen v oblasti duchovní a mravní, ale také v širším smyslu kulturním, osvětovém a humánním. Přispívali tak k formování profilu čs. vojáka, k utužení jeho kázně, mravů a charakteru, družnosti a věrnosti k vlasti, k zodpovědnosti za vlastní rozhodnutí a úctě k životu, k odpovědnému plnění povinností, vzájemné solidaritě a pravému vlastenectví. Část jejich práce tvořila rovněž úřední agenda: vedení vojenských matrik a evidence válečných hrobů.

URBÁNEK, *Kronika o účasti katolíků organizovaných v Orle, katolickém skautu, studentstvu a jiných katolických organizacích v československém zahraničním boji za osvobození naší vlasti v letech 1939–1945*, inv. č. 2346-96.

² Srov. *Předpis pro duchovní službu A-X1-1: Duchovní služba v míru a za branné pohotovosti státu*, 1938.

Nad to často vypomáhali také jako pomocníci v administrativě u svých útvarů i vyšších velitelství, působili v pastorační krajanů a uprchlíků, jako katecheté a učitelé, nebo pracovali pro exilovou londýnskou vládu a jiné československé zahraniční úřady a organizace.

Účast na odboji v řadách čs. zahraniční armády totiž zvolilo i několik desítek duchovenských osob: kněží, řeholníků a bohoslovců. Mezi katolíky lze zaznamenat minimálně 18 kněží a 32 bohoslovců a řeholníků. Z nich nejméně sedm položilo svůj život za svobodu vlasti. Mezi protestanty jsou duchovní, studenti, učitelé. Najdeme zde židovské duchovní a činitele dalších vyznání.³

Byli to dobrovolníci, které zastihl začátek války v cizině na studiích nebo při práci v zahraničí. Bezprostředně po vypuknutí konfliktu se dali k dispozici čs. zahraničnímu odboji. A to i přesto, že si byli dobře vědomi, že jejich dobře míněné snahy budou často sklízet urážky a posměch, neboť zahraniční armáda byla budována v návaznosti na tradici prvorepublikové čs. armády, postavené v podstatě na materialistickém základě. Často jim chyběl základní vojenský výcvik, nemluvě o fyzické zdatnosti nebo odborné přípravě. Až na vzácné výjimky neabsolvovali ani vojenskou prezenční službu v meziválečné čs. armádě. Přesto se svého nového úkolu zhostili s maximálním nasazením, a to velmi úspěšně.

³ Pro potřeby této publikace je pod označením „vojenský duchovní“ chápáno celkem 14 osob, které působily v hodnostech důstojníků duchovní služby v čs. zahraniční armádě v letech 1939–1945. Do tohoto počtu není započítáno 11 katolických kněží z tzv. římské skupiny, kteří narukovali 14. srpna 1944, po osvobození Říma americkou armádou. Na uskutečnění vojensky bezpečného lodního konvoje do Británie k Náhradnímu tělesu čs. armády však čekali až do 19. února 1945 a nikdo z nich již nebyl nasazen na frontě. Absolvovali základní vojenský výcvik a kurz pomocného zdravotnictva. Ačkoli byli všichni jmenováni podporučíky duchovní služby a o nedělích a svátcích konali pravidelně bohoslužby po táborech a osvětové přednášky pro mužstvo, v následujícím textu je vojenskými duchovními vždy míněno pouze 14 polních kaplanů, kteří sloužili v letech 1939–1945 v důstojnických hodnostech u různých útvarů čs. pozemní armády nebo čs. perutí RAF. Není zde rovněž zahrnuta celá řada jiných, především řeholních bratří, seminaristů, židovských, protestantských a dalších studentů teologie a duchovních, kteří byli řadovými příslušníky čs. zahraniční armády, nebo důstojníky ustanovenými k jiné než duchovní službě.

1. československá divize ve Francii

I přes hořkost pramenící z francouzského postoje v mnichovské krizi byla Francie přirozeným cílem většiny čs. občanů odcházejících do exilu a rozhodnutých postavit se nacistickému nepříteli se zbraní v ruce. Ti putovali buď tzv. polskou cestou, anebo především – po vypuknutí války a porážce Polska – tzv. balkánskou cestou přes Maďarsko, Bělehrad, Turecko a Středozemní moře buď na Střední východ, nebo přímo do Francie. V úplných začátcích byl zahraniční odboj odkázán pouze na pomoc krajanských spolků, mezi nimiž nechyběly ani náboženské organizace a zahraniční misie.

Československý vyslanec v Paříži Štefan Osuský,⁴ který odmítl vydat svůj úřad Němcům a využíval významných kontaktů s francouzskými vládními kruhy, požádal 28. srpna 1939 o povolení vytvořit čs. armádu na území Francie. Edvard Beneš a generálové Ingr⁵ a Viest⁶ připravovali

⁴ JUDr. Štefan Osuský (nar. 31. března 1889 v Brezové pod Bradlom), od roku 1906 žil v USA, kde vystudoval teologii, sociální a přírodní vědy a později práva, z nichž získal v roce 1915 doktorát. Působil jako funkcionář slovenských krajanských spolků a v roce 1915 se zapojil do československého zahraničního odboje. V letech 1917–1918 ředitel pobočky Československé tiskové kanceláře v Ženevě, generální tajemník čs. delegace na Pařížské mírové konferenci. V letech 1921–1932 zastupoval Československo u Společnosti národů, 1919–1920 československý vyslanec ve Spojeném království a od roku 1921 vyslanec Československa v Paříži. Po Mnichově začal organizovat čs. zahraniční odboj. V červenci 1940 jmenován ministrem exilové vlády, ale jeho vztahy s Benešem byly provázány spory, které se týkaly zejména otázek zahraniční politiky, vedení odboje a poválečného uspořádání republiky. V březnu 1942 byl odvolán ze svých funkcí a stáhl se z politického života. Zemřel 27. září 1973 v Herndon u Washingtonu.

⁵ Gen. Sergěj Ingr (nar. 2. září 1894 ve Vlkoši) v letech 1916–1919 příslušník legií v Rusku a v Itálii, 1919–1938 důstojník čs. armády (ZVV Praha, ZVV Brno), 1939–1940 přednosta Čs. voj. správy Paříž, 1940–1944 ministr národní obrany Londýn, na nátlak SSSR penzionován. V letech 1947–1948 velvyslanec v Nizozemí, v roce 1948 degradovaný, zemřel 17. června 1956 v exilu v Paříži.

⁶ Gen. Rudolf Viest (nar. 24. září 1890 v Revúci) v letech 1916–1920 příslušník legií v Rusku, 1920–1938 důstojník čs. armády (ZVV Praha, ZVV Bratislava, vojenský přidělenec v Budapešti a ve Varšavě), 1940 velitel 1. čs. divize ve Francii, 1940–1942 státní tajemník na MNO Londýn, 1942–1944 zástupce ministra národní obrany,

vytvoření zahraniční armády již od léta 1939 s tím, že to nebude dobrovolnická legie, ale armáda budovaná podle čs. branného zákona. Předběžné organizační přípravy převzala Československá vojenská kancelář v Paříži, ustavená 2. srpna 1939. Ta se stala zárodkem pozdější Vojenské správy Československého národního výboru (ČSNV) a budoucího exilového Ministerstva národní obrany (MNO). Dne 15. září mohla vyslat vojenskou skupinu k převzetí přiděleného výcvikového střediska v Agde⁷ u Středozemního moře jihozápadně od Montpellier.

První odvody čs. dobrovolníků byly zahájeny již 16. září 1939. Bezprostředně poté začaly přijíždět první skupiny čs. vojáků a 28. září, kdy zde bylo na 600 mužů, vznikla první organizovaná čs. vojenská jednotka ve Francii. Do té doby byli čs. dobrovolníci nuceni sloužit ve francouzské koloniální armádě nebo v Cizinecké legii.

Dne 2. října 1939 podepsali francouzský ministerský předseda Edouard Daladier a čs. vyslanec Štefan Osuský dohodu o obnovení čs. armády ve Francii v prozatímní síle jedné divize. Dohoda zakotvila její politické, vojenské, organizační i materiální postavení, a mimo jiné stanovila, že armáda bude politicky řízena prozatímní vládou, která však v té době ještě neexistovala. Po dlouhém a velmi obtížném jednání uznala francouzská vláda 17. listopadu 1939 Československý národní výbor (ČSNV) v čele s úřadujícím místopředsedou Mons. Janem Šrámkem.⁸

1944 velitel 1. čs. armády na Slovensku. V listopadu 1944 padl do německého zajetí, v říjnu 1945 prohlášen za mrtvého (zemřel pravděpodobně v únoru 1945 ve Flössenburgu).

⁷ Toto malé městečko mělo ve třicátých letech 20. století asi 15 tisíc obyvatel, v minulosti však bylo velmi významné. Založeno bylo v 6. stol. př. Kr. jako řecká provincie (αγαθή = krásná). V letech 405-1794 bylo Agde sídlem biskupství. Městu vévodí románská katedrála z 12. stol., v roce 506 se zde konal církevní koncil.

⁸ Mons. ThDr. Jan Šrámek (nar. 11. srpna 1870 v Grygově). V roce 1899 založil a vedl křesťansko sociální hnutí, od roku 1919 Čs. strana lidovou, jejímž byl předsedou. Od roku 1906 poslanec, od roku 1921 postupně ministr všech prvorepublikových vlád, 1939–1940 místopředseda ČSNV, 1940–1945 předseda čs. exilové vlády, 1945–1948 místopředseda vlády, v únoru 1948 podal demisi spolu s ostatními ministry demokratických stran. Krátce poté zadržen při pokusu o odchod za hranice a dlouhodobě internován. Zemřel 22. dubna 1956 v Praze.

Hlavním cílem ČSNV bylo zajistit uznání čs. exilové vlády s tím, že než se tak stane, bude oprávněn dohodu z 2. října uskutečnit. Jeho vojenským orgánem se stala Československá vojenská správa v čele s divizním generálem Sergějem Ingrem. Týž den ČSNV vyhlásil všeobecnou mobilizaci pro čs. občany. Podle odhadů se ve Francii nacházelo na 42 000 čs. občanů ve věku 18–50 let. Tím se však změnil charakter armády dosud tvořené dobrovolníky. Nyní byla nucena narukovat také meziválečná ekonomická emigrace, která již měla ke své vlasti oslabený vztah, a také sezónní dělníci – většinou Slováci, které zastihl začátek války ve Francii.

Plukovník duchovní služby v. v., apoštolský protonotář a kanovník pařížské katedrály Notre Dame Mons. ThDr. Rudolf Zháněl⁹ vedl v Paříži krajanskou Katolickou misií pro Čechoslováky ve Francii. Na podzim 1939, v době vrcholících příprav k obnovení čs. armády, se dal zcela k dispozici čs. zahraničnímu odboji, ve věku třiasedmdesáti let se nechal aktivovat a stal se tak vůbec nejstarším příslušníkem čs. zahraniční armády. Odveden byl na čs. konzulátu v Paříži a prezentován ke službě u Vojenské správy ČSNV, kde načrtl jednacím řád pro vojenskou duchovní službu a vojenské matriky a ujal se organizování duchovní služby v tvořících se jednotkách zahraniční armády. Zháněl dokázal ve chvíli, kdy nebylo vůbec jasné, zda dojde v čs. zahraniční armádě ke zřízení vojenské duchovní služby, vzbudit respekt, vybudovat si pevnou výchozí pozici a obdivuhodnou aktivitou tuto myšlenku prosadit. Po církevní linii podnikl první kroky směrem k pařížskému arcibiskupství a k vatikánské nunciatuře. Osobními kontakty na vysoké francouzské církevní hodnostáře se mu podařilo získat odpovídající církevní status. Dne 10. listopadu 1939 obdržel Zháněl od pařížského arcibiskupa kardinála Verdiera¹⁰

⁹ Plk. duch. Mons. ThDr. Rudolf Zháněl (nar. 15. dubna 1867 v Sebranicích). Na kněze vysvěcen 1890, v letech 1896–1922 v činné vojenské službě jako vojenský duchovní c. k. a čs. armády. V roce 1927 odjel do Francie, kde vedl katolickou misií pro čs. krajany. V letech 1939–1940 přednosta duchovní služby čs. zahraniční armády. Zemřel 31. ledna 1956 v Poděbradech.

¹⁰ Kardinál Jean Verdier (nar. 19. února 1864 v Lacroix-Barrez), po studiu filozofie a teologie v semináři v Rodezu byl 9. dubna 1887 vysvěcen na kněze a poté vyučoval v semináři v Périgueux, který v letech 1898–1912 vedl. V letech 1912–1920 působil

ústní církevní jmenování generálním superiorem čs. armády ve Francii, které bylo 20. listopadu potvrzeno světícím biskupem Emmanuelem Chaptalem písemně.¹¹ Mons. Rudolf Zháněl se tak postavil do čela katolické vojenské duchovní služby. Zatím se do Francie sjížděli budoucí adepti na funkce vojenských duchovních u čs. jednotek. Evangelíci Michal Vyšný,¹² Ján Michalec¹³ a Miroslav Mikolášek,¹⁴ čechoslovák Karel

na teologické fakultě Pařížské univerzity. V roce 1923 byl jmenován čestným kanovníkem u katedrály Notre Dame. V roce 1929 se stal pařížským arcibiskupem a 16. prosince téhož roku ho Pius XI. jmenoval kardinálem. Podporoval rozsáhlé stavební dílo, při kterém bylo založeno mnoho nových kostelů a farností v Paříži a v jejím okolí. V době světové hospodářské krize a společenských nepokojů vyzýval k sociálnímu a politickému smíru. Po křišťálové noci v listopadu 1938 vydal pastýřský list, v němž kritizoval zabíjení a odsoudil *fatální výsledek rasistické teorie v Německu*. Byl upřímným přítelem Československa. Zemřel v Paříži 9. dubna 1940, pohřben v katedrále Notre Dame.

¹¹ Srov. Oldřich PEJS, *Vojenští duchovní v čs. armádě ve Francii (1939–1940)*. In: *Vojenská história* 1(2000), s. 41.

¹² Por. duch. Michal Vyšný (nar. 14. ledna 1915 v Sokolči), 1934–1938 Evangelická teologická fakulta v Bratislavě, od prosince 1938 studoval na Svobodné protestantské teologické fakultě v Paříži. V říjnu 1939 vstoupil do zahraniční armády. Ve Velké Británii sloužil u brigádní ambulance a jako evidenční důstojník u Náhradního tělesa. Od května 1944 na londýnském Ministerstvu sociální péče, po válce pracoval jako vedoucí tiskového odboru na Ministerstvu zemědělství v Praze. V roce 1950 zbaven hodnosti, pracoval jako dělník do roku 1964, kdy legálně opustil Československo. Zemřel 3. prosince 1980 ve Velké Británii.

¹³ Npor. duch. Ján Michalec (nar. 26. dubna 1906 ve slovenské Lubině). V lednu 1940 opustil Slovensko, v Maďarsku internován. Přihlásil se v Bělehradě, odkud odcestoval do Francie, kde byl v Marseille 29. března 1940 odveden, vtělen do štábní roty Náhradního tělesa. V Británii působil u 2. praporu. Účastnil se jako evangelický duchovní bojů ČSSOB u Dunkerque. Do poměru mimo činnou službu propuštěn 10. srpna 1945. Do aktivní duchovní služby se nevrátil a pracoval jako úředník ve státní správě. Po roce 1948 odešel do Británie, kde také zemřel.

¹⁴ Ppor. duch. Miroslav Mikolášek (nar. 13. července 1911 v chorvatském Sutivanu), absolvoval Husovu čs. evangelickou fakultu v Praze a Misijní školu v Paříži. V letech 1935–1965 byl s přestávkami misionářem Sociétés des Missions évangéliques de Paris na různých místech ve Francouzském Kamerunu. V čs. zahraniční armádě prezentován v lednu 1940. Po válce přijal francouzské občanství. Od roku 1966 vyučoval ve Francii v ústavech pro misionáře. Zemřel 28. října 1996.

Vít,¹⁵ židovský duchovní Alexandr Kraus¹⁶ a katolíci Václav Špaček,¹⁷ Štefan Sivák¹⁸ a Hugo Vaníček.¹⁹

¹⁵ Škpt. duch. Karel Vít (nar. 6. září 1911 ve Valtířově), po absolvování Husovy čs. evangelické fakulty a Vysoké školy bohovědné Církve československé působil od roku 1932 jako farář ve středních Čechách. V prosinci 1939 opustil protektorát a v únoru 1940 vstoupil do čs. zahraniční armády. Po pádu Francie přešel s armádou do Velké Británie, od února 1941 příslušníkem Inspektorátu čs. letectva, od června 1946 přednostou skupiny Církve československé I/6 oddělení MNO v Praze, generálním vikářem Církve československé pro brannou moc. Od roku 1948 správcem náboženských obcí Církve československé v USA, kde 11. srpna 1993 zemřel.

¹⁶ Npor. duch. Alexandr Kraus (nar. 12. února 1913 v Buštině), v dubnu 1939 uprchl z protektorátu, v listopadu vstoupil do čs. zahraniční armády, až do roku 1945 židovský duchovní čs. zahraniční armády. V roce 1946 se na několik týdnů vrátil do vlasti, ale ještě téhož roku odjel natrvalo do zahraničí. Žil řadu let v Londýně a později ve Švýcarsku.

¹⁷ Npor. duch. P. ThDr. Anselm Václav Špaček OFMCap. (nar. 31. července 1912 v Praze), na kněze vysvěcen 1935. V roce 1939 vstoupil do čs. zahraniční armády, krátce působil jako vojenský duchovní v Agde, odkud byl povolán do Paříže jako sekretář Mons. Šrámka. Má velké zásluhy na úspěchu jednání mezi francouzskými úřady a čs. politickou emigrací. Po válce se krátce vrátil do vlasti, v roce 1946 v obavě z politického vývoje opustil republiku, v roce 1949 odjel do Kanady. Věnoval se pastoraci čs. krajanů v severní Americe, byl nejvyšším představeným kapucínů v Kanadě, během svého funkčního období postavil farní kostel a seminář pro kapucínský dorost. Snažil se na dálku finančně i hmotně pomáhat svým spolubratřím v Československu, kteří byli postupně propouštěni z věznic a pracovních táborů. Měl čtyři doktoráty, vyučoval na univerzitách v Ottawě a Torontu. Zůstal velmi aktivní až do pozdního věku. Zemřel 12. června 1983 v Kanadě.

¹⁸ Por. duch. Štefan Sivák SDB (nar. 29. července 1903 v Beluši), studoval v Itálii a v Tunisku, na kněze vysvěcen 8. července 1934 v sicilské Messině, v letech 1932-1939 duchovní a učitel na soukromých středních školách mezi evropskými přistěhovalci v severní Africe. V prosinci 1939 vstoupil do čs. zahraniční armády. Po kapitulaci zůstal ve Francii, po vypovězení odjel na Slovensko, kde byl v červnu 1943 povolán do vojenské činné služby ve slovenské armádě a odeslán na východní frontu. Jediný případ vojenského duchovního, který sloužil v čs. zahraniční armádě i v armádě válečného slovenského státu. V letech 1948-1963 působil v Litoměřické diecézi jako duchovní správce ve farnostech na Teplicku. Od roku 1967 jako duchovní správce v charitním domově Pax v Mariánských Lázních, kde 6. března 1990 zemřel.

¹⁹ Mjr. duch. Hugo Vaníček SJ (nar. 26. října 1906 v Bystřeci), vysvěcen 1936,

Podmínky života a vojenské služby v táboře byly velmi špatné. Dřevěné baráky byly chatrné, střechy děravé, boční stěny se širokými štěrbinami. Spalo se na pryčnách vystlaných trochou slámy. Cesty mezi baráky byly neupravené, v době dešťů téměř neschůdné pro bláto a velké kaluže. „Život v táboře čs. vojáků v Agde v začátcích nebyl záviděníhodný. Staré dřevěné baráky, do kterých přšelo a foukal vítr, dřevěné palandy, žádné sociální zařízení, plno bláta mezi jednotlivými baráky. Mimoto oblečení a obuv byly velice ubohé, ani počáteční strava nebyla moc valná.“²⁰

Dne 15. ledna 1940 oficiálně vznikla 1. čs. divize ve Francii. Mimo ni sloužilo ještě přibližně tisíc čs. pilotů zařazených přímo do francouzských perutí. Divize byla postavena ve městě Agde z příslušníků původních jednotek 1. čs. náhradního praporu²¹ a 1. čs. pěšího praporu.²² Vznik tohoto svazku byl výsledkem značného úsilí vojenských i civilních představitelů čs. emigrace. Z francouzské strany je nutno jmenovat alespoň generála Louise Eugèna Fauchera,²³ který k Čechoslovákům projevoval značné a upřímné sympatie.

Divizi velel do června 1940 generál Rudolf Viest, poté byl ze zdravotních důvodů vystřídán generálem Bedřichem Neumannem.²⁴ Příslušníky

od července 1939 se připravoval studiem angličtiny v Londýně na misijní práci ve východní Africe, na podzim vstoupil do čs. zahraniční armády. Ve skupině duchovních jedna z nejvýraznějších osobností s bohatou náboženskou, osvětovou, kulturní a propagační činností mezi čs. vojáky i britským obyvatelstvem. V poválečné armádě v letech 1946–1949 major duchovní služby, 1951–1953 v internaci v Želivě a v Hájku. Po propuštění působil 37 let v duchovní správě (Ústí nad Labem, Roudnice nad Labem, Libčice nad Vltavou). Zemřel 13. dubna 1995 ve Staré Boleslavi.

²⁰ Národní archiv Praha, fond ÚV SPB, k. Vzpomínky, E. URBÁNEK, *Kronika...*

²¹ Vznikl 28. září 1939.

²² Vznikl 29. září 1939.

²³ Gen. Dr. Louis Eugène Faucher (nar. 8. října 1874 v Saivres), v letech 1919–1938 působil v Praze jako představitel francouzské vojenské mise v Československu. Zemřel 30. března 1964 v Saint-Maixent.

²⁴ Gen. Bedřich Neumann (nar. 3. dubna 1891 v Třebechovicích), 1916–1920 příslušník legií v Rusku, 1920–1939 důstojník čs. armády (ZVV Praha, ZVV Brno, přednosta 1. oddělení Hlavního štábu, zástupce náčelníka Hlavního štábu), 1940 velitel 1. čs. divize ve Francii, 1940–1943 velitel čs. brigády v Británii, 1943–1945

divize se stali uprchlíci z protektorátu, interbrigadisté ze španělské války dosud zadržovaní ve Francii v internaci, mnozí čs. dobrovolníci žijící v zahraničí a také řada zmobilizovaných krajanů žijících ve Francii. V červnu 1940 měla divize již 11 573 mužů (z toho 3250 dobrovolníků a 8323 mobilizovaných).²⁵ Z nich 45% byli Češi a 44% Slováci; ve velitelském sboru bylo 90% Čechů. Katolíků obou vyznání bylo 66%, k evangelickým vyznáním se hlásilo celkem 8% vojáků, k Církvi československé 3%, k židovskému náboženství 12% a bez vyznání bylo 11% vojáků.²⁶ Jádrem divize se skládalo z 1. a 2. pěšího pluku na plných stavech, 3. pěší pluk byl sestaven jen tabulkově. Ve stavu divize se dále nacházel dělostřelecký pluk (téměř bez výzbroje, takže nemohl být ani řádně vycvičen), přezvědný oddíl, protitanková baterie, ženijní prapor a spojovací prapor. Poměry v jednotce nebyly nikterak zdravé, scházela výzbroj a výstroj, u řady zmobilizovaných vojáků chyběla motivace k boji, postoj části francouzských orgánů nebyl příliš vstřícný a také část důstojníků postrádala u mužstva přirozenou autoritu. V jednotce rovněž existovaly značné politické rozpory.

Velký důraz byl kladen na mravní a osvětovou výchovu. Velitelé byli povinni vyčlenit v týdnu jedno odpoledne na provádění mravní a osvětové výchovy s využitím přidělených vojenských duchovních. Jako vůbec první téma bylo velitelstvím určeno „*Potřeba svornosti v našem národě.*“²⁷

Náboženská výchova nabyla výrazné rysy jednoho z tmelících prvků ducha nově vytvářených čs. jednotek. Velitelé měli nejen umožňovat, ale přímo všemi prostředky podporovat důležitou činnost duchovních a účast všech svých podřízených na konání náboženských povinností, „*neboť přispívají tím velkou měrou ke zvýšení mravní hodnoty našeho*

náčelník Štábu pro vybudování branné moci, po válce zástupce velitele 1. oblasti a komisař MNO. V roce 1948 odešel do emigrace, 1950 degradovaný, zemřel 15. července 1964 v Londýně.

²⁵ Srov. Vojenský historický archiv Praha (dále VHA Praha), fond NT-VB, k. 50, fasc. 164/50, Číselný přehled čs. zahraniční armády za roky 1939–1940.

²⁶ Srov. VHA Praha, fond VČsVJ-F, k. 3, fasc. 25/1, přehled příslušníků čs. voj. jednotek ve Francii podle národnosti, náboženství, výcviku a stáří.

²⁷ Srov. VHA Praha, fond VČsVJ-F, k. 1, fasc. 10/1, Rozkaz č. 16/1939, čl. 12.

vojína.²⁸ Vše vrcholilo slavnostními bohoslužbami k oslavě svátku sv. Panny Barbory, patronky dělostřelců, za povinné účasti všech důstojníků a mužstva dělostřelectva bez ohledu na jejich náboženské vyznání, a také uvedením vojenských duchovních, kteří právě dorazili do Agde, do funkcí výchovných důstojníků pěších pluků. Vyskytly se však známky nepochopení. Zatímní velitel tábora v Agde plk. František Hájek byl dokonce nucen vydat rozkaz, kde zdůvodňoval zařazení vojenských duchovních do čs. jednotek. Pařížská Čs. vojenská správa „z velmi naléhavých a důležitých důvodů celostátních rozhodla o zařazení vojenských duchovních. [...] Každý zkušený, ukázněný a hodnotný důstojník nemůže nikdy bez důvodu pochybovati o správnosti rozhodnutí svého velitelství.“²⁹

Prvním vojenským duchovním jednotek v Agde se stal 23. listopadu 1939 voj. Václav Špaček, jenž podléhal náčelníkovi štábu (mjr. gšt. Ferdinand Šeda).³⁰ V následujícím týdnu jej čekaly hodinové promluvy ke shromážděným rotám a praporům. V dalším týdnu nastoupili do služby voj. Štefan Sivák jako duchovní 1. p. pl. a zároveň výchovný (osvětový) důstojník pluku a voj. Hugo Vaníček jako vojenský duchovní 2. p. pl., po seznámení s funkcí jako výchovný (osvětový) důstojník pluku. Všichni katoličtí vojenští duchovní byli v Paříži před svým odjezdem do Agde představeni v arcibiskupské rezidenci pařížskému kardinálovi Verdierovi, který jim pro výkon funkce udělil příslušnou církevní jurisdikci. Vojenská duchovní správa navázala styk i s biskupem Gabrielem Brunhesem z Montpellier, v jehož diecézi se čs. jednotky formovaly, a s děkanem Jourdanem z farního úřadu v Agde.

Katolické bohoslužby s českými a slovenskými zpěvy se konaly v Agde každou neděli a ve svátky v místní katedrále a pravidelně i u jednotlivých

²⁸ Srov. Tamtéž, Rozkaz č. 3/1939, čl. 13.

²⁹ Srov. VHA Praha, fond VČsVJ-F, k. 1, fasc. 7/1, Důvěrný rozkaz č. 8/1939, čl. 1.

³⁰ Pplk. Ferdinand Šeda (nar. 24. září 1899 ve Křenovicích), během 1. světové války sloužil v c. k. armádě, v listopadu 1918 se přihlásil do čs. armády, od roku 1937 na MNO. V září 1939 odjel přes Budapešť a Bělehrad do Marseille. Po evakuaci čs. jednotek do Británie zástupcem velitele a později velitelem 2. praporu. Po návratu do vlasti velitel 12. tankové brigády a od září 1945 velitel tankového vojska 3. oblasti. V únoru 1949 byl přeložen do výslužby a následně uprchl do zahraničí.

posádek. Čs. velitelství v Agde vytvořilo rovněž prostor ke konání evangelických bohoslužeb a oslav židovských svátků. Jejich zajištění měl do nástupu příslušných vojenských duchovních v kompetenci výchovný důstojník ppor. Gorčica za pomoci vojáků dotyčných náboženských vyznání. Evangelické bohoslužby se konaly od 3. prosince 1939 každou neděli v učebně spojovací školy 1. p. pl. Sloužil je evangelický pastor Balfet z blízkého přístavu Sète. Oslavu židovských svátků a bohoslužby připravovali někteří příslušníci židovského vyznání, např. npor. pěch. Oskar Štrompf, por. pěch. Kurt Šmulovič a voj. Štěpán Barber.³¹

Velkým počinem duchovních bylo zřízení vojenského zátíší ve městě. *„Naše vojenská správa v začátcích neměla prostředků a nemohla toho pro vojáky moc udělat. Nebylo teplých místností, kde by si mohli vojáci po zaměstnání ve volných dlouhých večerech sednout a trávit své dlouhé večery a volné chvíle. Ani poměr domácího obyvatelstva nebyl ten nejlepší: vždyť jsou to cizí otrhaní vojáci, entrangé, se kterými měl jejich ministerský předseda tolik práce, a ještě nejsou spokojeni s dosaženou dohodou v Mnichově...*

Tehdy byli v Agde v naší armádě tři kněží: jezuita P. Vaniček, slovenský salesián P. Sivák a kapucín Dr. Špaček. Ti spolu s mjr. gen. št. Ferdinandem Šedou chtěli něco udělat pro to, aby vojáci se mohli aspoň trochu někde scházet, kde by mohli trávit své volné chvíle, večery a neděle. Požádali místního faráře – arcikněze Jourdana, a ten jim ukázal staré nepotřebné místnosti, které by mohl pro tento účel uvolnit. Rozdělily se úkoly: Dr. Špaček, který dobře ovládal francouzsky, jednal s francouzskými orgány vojenskými, civilními a církevními, kde se mu podařilo získat souhlas. Mjr. Šeda si vzal na starost projednání s naší vojenskou správou, zajištění potřebného materiálu, uvolnění pracovníků z řad vojáků na opravy a rekonstrukce. Naši chlapci se pustili s vervou do práce, sami pomáhali svými radami, zkušenostmi, vždyť tam bylo odborníků ze všech profesí. Téměř z ničeho dovedli naši vojáci ze starých, opuštěných a nevyužitých místností na faře vytvořit příjemné prostředí. Bylo nutné otlouct omítky, tyto nahradit novými, vylíčit, provést opravy oken, dveří a podlahy, vymalovat a přizpůsobit, aby

³¹ Srov. O. PEJS, *Vojenští duchovní v čs. armádě ve Francii (1939–1940)*. In: *Vojenská história* 1 (2000), s. 44.

mohly sloužit svému účelu. Prostorná místnost, bývalá kapitulní síň, byla upravena a vyzdobena jako přednáškový a divadelní sál. Umělci, kterých tam nebylo málo, namalovali v pozadí na stěnách velké olejomalby obrazů našich národních světců sv. Václava a Cyrila a Methoda, po stranách vévodily Hradčany a Orava. Za jevištěm byla upravena jedna prostorná místnost jako čítárna. Pro tu daroval celou svou velkou knihovnu Mons. Rudolf Zháněl. Nad jevištěm byla upravena pracovna vojáků – malířů a větší zkušebna zpěvu. Ve dvou místnostech byla zřízena kuchyň, kde byl zdarma podáván čaj a prodávána levná polévka.

Jak postupně práce pokračovaly, některé místnosti již se používaly jako pracovna malířů, čítárna, zkušebna zpěvu. Tam se výborně uplatnil

Domov čs. vojáka vybudovaný katolickými duchovními Vaníčkem a Špačkem v Agde byl velmi oblíbený, neboť za studených zimních večerů se zde vojáci mohli pobavit i vzdělávat. Snímky z jeho otevření, 24. prosince 1939. (NA)